

Текстове за комунизма в България

(Без) паметността за комунизма в
България

Konrad
Adenauer
Stiftung

Димитър Иванов е роден през 1951 г. Той е дългогодишен служител на Държавна сигурност и началник на Шести отдел на Шесто управление на ДС. Той е известен още, като Митьо Гестапо. Интересна е дейността на Иванов след 10 ноември 1989 г. В периода 1991-1996 г. той е вицепрезидент на Мултигруп. След 1998 той става издател на в. „Дума“, а впоследствие председател на редакционните съвети на вестниците „Земя“, „Русия днес“ и „Вестник за дома“. Димитър Иванов е и доктор по история, като написва няколко книги, в които се

„Когато комунистите дойдоха на власт, те първо трябваше да обогатят собствените си партизани, което си е отдавнашна практика. И за това първо ни взеха имотите, така и Хитлер подгони евреите -- за да им вземе имотите. Беше нормално да конфискуват всичко, но буржоазията не беше много богата. За това посегнаха на хляба на хората, а на българина хляб беше земята -- взеха му я. И когато изядоха всичко и видяха, че нищо не става, започнаха да взимат заеми. Кой можеше да им ги даде -- естествено капиталистите -- те дори няма да питат за какво ще са им тези пари. Но когато видят, че комунистите не могат да плащат лихвите, ще си поискат и лихвите на лихвите, и главницата. И понеже няма да могат да платят, те ще трябва да си ходят. И ще видиш, ще влязат в църква да се кръстят, за да останат на власт.

А колкото до земята на българина -- когато се разбере, че и там нищо не става -- ще трябва да му я върнат, но няма да има на кого. Тогава ще настъпи седем годишен глад“.

С тези думи преди точно половин век един българин предрича ден по ден последните години на комунистическия режим. В тях са пространството и времето, в което той е живял и осмислял преломите в най-новата ни история.

А в какво пространство и в какво време се разполага нашето мислене за комунизма?

Първото пространство на днешния ден е на добре организираното невежество, което би могло бързо и ефективно да бъде преодоляно. За това, разбира се, е необходима преди всичко политическа и интелектуална воля, която на този етап отсъства.

Второто пространство е това на перфидното академично замитане „под килима“, което всъщност произвежда дългосрочна и научно легитимирана фалшификация на историята.

Третото пространство съставлява света на низкочелата партийна пропаганда, представена блестящо от Димитър Иванов, шефът на 6-ти отдел на 6-то управление на ДС. Неговата книга „От 9 до 10“, беше разпространена безплатно във всички читалища в България след 2004 година, когато е издадена.

Четвъртото поле е на срамните по своята лъжовност спомени за епохата, предимно на високопоставени партийни ръководители, които в едногласен хор величаят държавническите дела „в името на народа“.

Петото пространство е това на честните и гневни свидетелства за ужасите на комунистическите престъпления от хората, изживели лагерите, затворите, изселванията и изгнаничеството. Новост в историческата наука са и серията от публикации по устна история, събрали огромен спектър от житейски разкази през последните години.

И най-сетне - последното пространство, което до сега не съществуваше, е създаването на позитивистично-обективистична историография. Към нея се числят и постиженията на безпрецедентна до този момент разследваща журналистика.

Смешният плач за „деидеологизация“ и „деполитизация“ на най-новата историография за комунизма не издържа никаква критика. Либералната демокрация и гражданските и човешки права са също идеология -- и ако от гледната точка на тези идеологии се преосмисли комунизма, то той веднага изпъква като най-човеконенавистния режим и най-страшната диктатура, наложена някога в България. Всеки друг ценностен разрез е престъпен релативизъм.

Приемам теорията, че един режим се проявява най-силно след неговото падане. Всичко, което е днес България, е пряко следствие от комунизма -- и не са малко хората, които мислят, че комай единственото, което бе унищожено след 10 ноември, бе член първи от Конституцията. Цинизмът, безпътницата,

геоизмът и алчността се обясняват с икономическата криза, която също е „прекрасното ни наследство“ от предишния период. Кой разбира убогостта на комунизма и престъпната некадърност на неговите лидери? Кой ще прости престъпленията, които никой не наказва? Кой ще върне в България децата, които не искаха да живеят в страна, управлявана от децата и внуците на тези, които я съсипаха? Периодът след 1989 само теоретично може да бъде наричан демокрация. Той е пост-комунизъм, защото комунизмът е определящият фактор за неговата характеристика. Но как самият наш комунизъм е познат и разбран -- и как и доколко е запомнен?

За да цитирам фактология, а не само да споделям интуиции, искам да коментирам тук резултатите от изследването на историческата памет на българските граждани, което проведехме с екипи от Новия Български Университет и Американския Университет в България през последните две години. Целта на изследването бе да идентифицира местата, събитията, действащите лица в българската (в сравнителна перспектива с балканската и европейската) история, които са формиращи за идентичността на съвременните граждани. Методиката е смесена: стандартизирани и нестандартизирани интервюта, включено наблюдение, житейски истории. Извадката (1009 души) е представителна по пол, възраст, социален статус със засилен фокус върху малцинствените групи. Чрез напълно отворени въпроси – без фиксиране върху определен исторически период или върху определен географски и културен ареал – се опитахме да установим единността/неединността на българската историческа памет, да проследим възможността/невъзможността за конструиране на Голям национален разказ. Тази отвореност дава възможност за подреждане на приоритетите от самите респонденти, както и за детайлно проследяване на времевата и пространствената ориентация на техните предпочитания. Липсата на било примерни отговори с намалява опасността от конструиране на единен разказ, провокиран от изследователите. Ако българската памет би могла да произведе единен разказ, той би трябвало да се очертае в свободните отговори на респондентите. (Виж резултатите от цялото изследване : Минало несвършващо, съставител Евгения Иванова, Нов Български Университет, София , 2011 и Иванова и Келбечева 2012).

Топосите, свързани с комунизма се оказаха незначителна част от историческата памет у нас.

Ето какво показват резултатите от анкетата: хората, обозначили като най-важно място, свързано с епохата на комунизма, са само 2,2%, личности от този период получават 5,7%, а събития – 8,4%. Този последен резултат е силно повлиян от посочването на „Възродителния процес“ като най-важно събитие от 15,1% от турците и от 11,1% от българите мюсюлмани. Комунизмът е определен за най-важно историческо събитие от 1,8% от ромите в България и това е най-високият процент в цялото изследване, даден на конкретния топос.

Почти единодушното одобрение за Живков и комунизма – специално при мюсюлманите – е другата изненада в изследването. Процентите одобрение за комунистическия диктатор са почти изравнени със степента на травматизма от „Възродителния процес“.

При мнозинството българи комунизмът отсъства като реалия на памет. Липсата на такава рефлексия принизява и одомашнява спомена за комунизма до популярното, анекдотичното, битовото. И затова Тодор Живков остава главният топос за този период, а не - да кажем - зловещият „Народен съд“ или концлагерите. Живков получава 4,6% от гласовете за личности, като при турците този процент е 12,5, а при ромите - 4,5%. Телесния спомен за сигурността на ежедневието на носталгията, за който говорих въз основа на огромен брой проведени интервюта, се прие като високомерно непризнаване на човешките съдби през този период. Но нека си спомним самия Тодор Живков, който се хилеше, че българинът разбирал суверенитета като да има какво да се яде, или крилатата фраза на Филип Боков, един от лидерите и депутат на социалистите, по-късно и посланик в Словения, когато ставаше въпрос за престъпленията на БКП, че вината тя поема само с мезето..... Носталгията по комунизма беше доминирана от спомена колко добре напълнен е бил стомаха и колко сигурен е бил живота. А както пее Джендема: „Свободата, брат, е нещо отнормално“...

стреми да реабилитира
дейността на Държавна
сигурност, представяйки
я в образа на една
нормална служба да
сигурност, каквато е
имало в България преди
9 септември 1944 г. и
каквито има във всички
държави. Димитър
Иванов олицетворява
онези бивши служители
на ДС, които успешно се
вписват в обществен
живот след 1989
г., заемат силни
икономически позиции
и държат в ръцете си
лостове за влияние върху
широк кръг от хора,
които изпитват носталгия
по комунистическия
режим.

**Анкета сред учениците,
относно комунизма:
- най-важна епоха в
историята на България –
2,2%
- популярност на
личностите от този
период – 5,7%
- събития от този период
– 8,4%**

**На 19 септември 2013
г. като част от проекта
„Образованието за
комунистическия
режим и европейските
демократични ценности
на младите хора в
България днес“ на
фондация „Конрад
Аденауер“, Център за
Европейски изследвания
в Брюксел при ЕНП
и фондация „Център
Хана Аренд“ бяха
представени резултатите
от представителното
изследване на НЦИОМ
сред български граждани
до 35 годишна възраст.
Някои от резултатите от
изследването показват
следното:
- 8% от младите българи**

Нека погледнем и картината при т.н. посткомунистически период. Местата, свързани с него, са изключително малко – 1,8%, личностите получават 2,4%, а събитията – 13,9% общо. Най-често артикулираният топос е „Демокрацията“/”10-ти ноември 1989 г.“/”Падането на комунизма“, който получава 3,6% при българите, 13,8% при турците, 5,4% при ромите, 14,4% при помаците.

Отсъствието на комунистическия период като цялостен „спомен“ в доминиращата част от отговорите на нашите анкети поставя редица проблеми както от историографски, така и от чисто юридически и социално-психологически характер. Най-много от отговорите се отнасят или за датата 9 септември 1944 г. (в по-широк контекст – Втората Световна война), или за крайната граница на комунизма – 1989 г. Но същностните характеристики на комунизма като историческа епоха на еднопартиен тоталитарен режим, неограничено насилие, политически терор и повсеместна пропаганда, стопански и фи-нансов колапс, не се срещат в анкетите. Изключение е преследването на мюсюлманските общности в България и по-специално „Възродителния процес“, естествено присъстващ в отговорите на мюсюлманските общности. От цитираното изследване стана ясно, че „голям разказ“ за комунизма не съществува, че за консенсус за това – какво представлява този период – не може да става и дума, че българската публика няма интерес, желание, любопитство или стремеж към катарзис по отношение на тази епоха. На какво се дължи този факт?

Основната причина, според мен, за това огромно бяло петно в така конструираната българската историческа памет, е историографският вакуум, който съществуваше доскоро по тези въпроси. Този вакуум рефлектира, разбира се, директно върху учебниците и върху онези институции, които имат претенцията за ревизия на съществуващите учебници от времето на комунизма. Ако първите такива учебници са, все пак, някакъв опит за инициране на академичен тон по отношение на Османския период, то периодът на комунизма е почти незасегнат от историографска ревизия. Един пример: В учебника по история, издаден от „Отворено общество“ през 1992 г., смятан като първи опит за пробив, периодът 1944-1948 година е определен като „Възстановяване на многопартийната система в България“. Само гдето авторката е забравила да прибави към заглавието на този дял и думичката „унищожаване“ на същата тази многопартийна система и да „забрави“ да спомене за Народния съд.... Широката българска публика като че ли нехае, че проведеният у нас Народен съд е без прецедент по мащаб и по тежест на присъдите в Източна Европа. Нека си припомним, че Нюрнбергският процес осъди на смърт 12 души от 24 подсъдими; военният трибунал за Далечния Изток има 28 подсъдими, от които 7 присъди са смъртни, а комунистическите съдилища поставят рекорди – в Унгария има издадени 476 смъртни присъди, от които 189 са изпълнени, а в Словакия – 5. На България се пада шампионското място с 2618 смъртни присъди, от които изпълнени 1046 (Даскалов 2009:398). Същият подход се прилага и към оценката на цялата репресивна система на комунизма, и на концентрационните лагери, които в България се затварят едва през 1962 г. след десетките драстични убийства в лагера край Ловеч.

Явно беше, че публичното знание за комунизма тепърва предстои да се създава, защото български интелектуалци бяха поканени от Европейския парламент, да съберат и да публикуват свидетелства за престъпленията на комунизма в България. Фондация Конрад Аденауер организира първата по рода си конференция в България, на която се представи систематично целия спектър от престъпления на режима (Виж Памет за утре: 2004). Дългогодишните усилия да се осъди комунизма като престъпление срещу човечеството, завършиха с една декларация на Парламентарната Асамблея на Европа ... и с един чисто символичен и повсеместно неизвестен закон за обявяване на комунистическия режим в България за престъпен, приет в България на 5 май 2000 г. . Ако този закон би имал някаква сила, то огромната част от авторите на историографската соц-пропаганда би могло да бъдат съдени.

Веднага след 10-ти ноември 1989 г. се появиха на бял свят няколко скромни томчета със спомени на оцелелите от лагерите и затворите, но нито един от тези разкази не намери място в нито един български учебник по история.

От друга страна, българската публика беше заляна от мемоарите и спомените на най-висшите функционери на комунистическия елит и на Държавна

сигурност – Тодор Живков, Станко Тодоров, Огнян Дойнов, Лъчезар Аврамов, Петър Младенов, Стоян Михайлов, Димитър Стоянов, Костадин Чакъров са сред най-ярките имена.

Едва в последните няколко години се появиха първите сериозни историографски съчинения върху комунизма, които изследват в широк спектър проблематиката – икономически, финансови, политически и културни проблеми. Тази нова историография стана възможна заради новосъздадения Институт за изследване на близкото минало (най-после едва през 2005 година!), който разчита на автори от генерацията, родена след средата на миналия век. Изключително ценните изследвания на Института, обаче, се разпространяват в един крайно нищожен тираж и остава открит въпросът до каква степен те имат възможността да повлияят върху масовата публика в България и да инициират дебат и ново познание за този период. Не ми е известно досега изводите и оценките, направени от споменатите автори около Института, да са включени в учебници и учебни помагала, или пък дебатът по изключително интересните нови архивни разкрития да е надскочил залите на периодичните конференции, организирани от Института.

Големият въпрос обаче е, коя е основната причина за отказа на българската публика като цяло да фокусира вниманието си върху комунизма. Дали това са умело направляваните медийни политики, които бавно, постепенно и неотменно изоставиха темата за комунизма в България, дали това е „първородният грях“ – неревизираните изцяло учебници по история, дали това е остаряването, умората и разочарованието на генерацията, преминала през този период, дали това е криворазбраната „българска толерантност“, която отново ще погребее възможността за историческа и социална оценка на най-новата ни история? Освен това, политическата конюнктура, поръчковият характер, огромното тиражиране на соц-партийната историография са добре разбрани феномени -- тя не остава толкова затворена в академичния дискурс и продължава да поддържа комунистическите митове в масовото знание.

Огромната част от хората, които интервюирахме, са родени и са живели по времето на комунизма. И преобладаващата част от тях не мислят за него като историческа категория, нито оценяват режима (и червения терор) като травма, срам и/или престъпление. Тривиално звучи обяснението, че е нужна историческа дистанция, за да се оценят едни периоди „без гняв и пристрастие“. Не могат да се обвиняват хората в незнание или невежество – и двете са резултат от добре премислени политики на манипулация от страна на идеолозите и официалните историци на комунизма, които просто се стараят да легитимират исторически пост-фактум един престъпен режим, част от чиито главни функционери все още управляват страната ни.

Двадесетте години, изминали от края на комунизма, са вече достатъчно дълъг период който, както се и каза, роди и новата историография за комунизма. Това обаче не означава, че в паметта на българите 45-те години комунистическа диктатура се интернализира като неотменна част от тяхното историческо съзнание, както колективно, така и лично. Огромната пропаст между академично про-извежданата и действително „потребявана“ история -- историята като публично знание -- отново е факт. Доминиращият дискурс в българското културно пространство е забравя, подмяна и в крайна сметка – историческо фалшифициране на характера и последиците от комунистическия период в България. Помним колко радикални и навременни бяха исканията и предложенията на някои от просветените реформатори на партийния елит, като Николай Василев, професор по философия, дисидент от 1988 г., министър на просветата в първото правителство на СДС 1991-1992 и независим кандидат за президент 2011 г., който още на първия опозиционен митинг на 18 ноември 1989 г. поиска „Нюрнбергски съд“ за комунистическия елит – и колко бързо забрави за него!

И въпреки всичко, оказва се, че 20 години след падането на комунизма в България историческият „спомен“ за него е изключително ограничен, аморфен, неартикулиран. Нещо повече. Комунизмът не съществува като определена историческа категория в самосъзнанието на съвременния български гражданин. Причините за това, както се каза, са многобройни, но аз мисля, че този факт се дължи на изключително умелото подменяне на разказа за комунизма от един определен комунистически и посткомунистически елит, който доминира

искат да живеят по
времето на Тодор Живков
- 40 % от анкетираните
никога не са чували за
остров Белене
- 34% от младежите
смятат окупиралата
България през 1944
г. Съветска армия за
освободител

Тодор Живков и до
сега си остава най-
разпознаваемата фигура
от периода на комунизма.

общественото пространство и прекъсва истинските канали за знание и оценка на най-новата история на България. И накрая, като цяло - не-комунистическите среди не успяха да създадат сериозна и кохерентна стратегия нито за изучаването на това минало, нито за широкото обществено разпространение на това знание в България. Резултатът е, че българинът днес не вижда ясно нито икономическите, нито социалните, нито културно-психологическите последствия от комунизма. Близо половин век от непосредствената ни нова история не е „място на памет“ за огромното мнозинство от българите.

Като най-красноречив контраст на казаното за ите на нашите анкети избират национално-освободителното движение, приемано може би като единствената героична страница от историята на България.

Ако „големият разказ“ и „голямата приказка“, (за която ще стане дума по-късно) за „турското робство“ и Освобождението се преплитат и непрекъснато взаимодействат, за да създадат най-устойчивото място на памет за българина, комунистическата пропаганда е създавала толкова силно фалшифициран исторически „спомен“, че разпарчетосаните усилия той да бъде коригиран, за жалост, се оказаха ялови. Но като че ли най-страшният *longue duree* ефект от тази пропаганда е, че сегашното състояние на обществото в България вече не се свързва с неговия генезис, тоест комунизма; че обезглавяването на българския политически и културен елит не се оценява като един от най-трагичните геноциди в българската история; че перманентната икономическа криза на преходния период не се вижда като последица от икономическите банкрути на комунизма; че половин вековното социалното инженерство сякаш не доведе до липсата на инициативност, до създаването на „нов комунистически тип човек и същевременно до унищожаване на буржоазията и гражданското общество, до липса на отговорност и свобода на избора; че масовият екзодус от България е също резултат от посткомунистическото управление на България, а не на „демократията“.

Отсъствието на ясно дефинирани сили на „добро“ и „зло“ и на борбата между тях размива спомена за комунизма като цялостен исторически период. От друга страна обаче, комунизмът постави няколко юридически казуса, които бяха „решени“ по чисто български начин – извън всякакви международни и юридически норми и противно на историческите дадености. Първо, в България никой не беше осъден за комунистическите пре-стъпления, въпреки опитите за някакви юридически процедури. (Христов, Христо : 1999) Този факт, разбира се, отсъства от който и да било учебник по история. Един последен почти ироничен резултат на това целенасочено историческо отрицание е декларацията на Юридическата комисия на Народното събрание през март 2008 година, при която масовите убийства непосредствено след 9 септември 1944 г., когато хиляди души просто „изчезват“ без съд и присъди, при комунистическия прочит са определени като „законно отмъщение“ срещу „фашистите“ в България: историческо отрицание вместо осмисляне. Този термин не е само оксиморон, той е юридически нонсенс. Второ, нелегитимността на „Народния съд“, който в началото на диктатурата чрез съдебен произвол осъжда хиляди граждани като институция също е установена, но не и санкционирана. Трето, цялата история на лагерите в България е също история на юридическото безправие на системата. Четвърто, сляпо послушната политика и икономическите банкрути на комунизма, към които се отнася и „продаването“ на златния резерв на България на СССР, е също ненаказана антиконституционна дейност на комунистическите правителства. (Вачков и Иванов 2008). Пето, комунистическият режим в България доказва себе си като възможно най-антинационалното управление на България - с двете предложения на Тодор Живков страната ни да бъде присъединена като шестнайсета република към СССР. (Главният прокурор Иван Татарчев ще да съди Живков за национално предателство, както сам заявява в интервю на 21. 02. 1992 г. ама не би...!)(Стоянов и Лефтеров 2007: 162-163) Шесто, разпалването на етническата вражда, кулминираща в репресивния, престъпен и антихуманен „възродителния процес“, също остана висящ съдебен, исторически и психологически казус в най-новата ни история. (Груев и Калъонски 2007).

Колко млади хора днес в България знаят тези исторически факти?

Спорадичното съобщаване и дискутиране на тези твърдо установени исторически реалности от един малък културен елит не променя цялостната

картина на това, което искам да нарека „синдром на камилската птица“ на българското общество по отношение на историческите оценки на миналото. Колко е удобно да си навреш главата в пясъка, когато не можеш да се справиш със собствените си проблеми! Или когато срамът и неудобството (когато все пак ги има!) от лъжата е по-леко да се изместят...

В България тече и процес на раз-образование. Към това се прибавя и феномена на жълтата преса, която доминира и създава общественото мнение. Тя разрушава и границите между литература и преса. (Кръстев 2009:10-11). Бих добавила -- жълтите медии разрушават и границата между история и пара-история, или съвременно митотворчество и откровени лъжи.

Освен това, изключително малка част от руския и европейски опит на ревизионистична историография (в смисъл на т.н. „архивни открития“ и на последвалата ко-ренна преоценка на историята на комунистическите режими) и един особен вид социалнопсихологическо пречистване повлияха на днешния българин. Нито потресаващата истина за болшевишката диктатура и международната агресия на СССР, нито дълбокото изживяване на френския „синдром Виши“ (за колаборационизма на французите по време на Втората световна война) обогати българ-ския дебат за това как можем да се отнасяме към несвършващото ни минало. По този начин, ние останахме едва ли не изолиран остров сред истинските историографски битки и историко-социални катарзиси, които разбуниха Европа и които промениха завинаги начина, по който една нация узнава, разбира и оценява своето минало. Като цяло, българските реалии на памет останаха вкаменени в Средновековието и най-вече във Възраждането.

Историята на комунизма в България е гордиев възел, чието разсичане е ревностно пазено и от днешните идеолози на БКП/БСП. Ако историята на комунизма на България се напише по един възможно обективен, съвременен начин, то цялата идеология за славното минало на партията-столетница ще рухне и тогава ще се разбере, че БКП е била една терористична организация, командвана и спонсорирана от Москва. Такъв разказ е все още невъзможен за българските учебници по история. Такъв разказ е само частично и спорадично възможен в отделни медии. Резултатът е ясен. Българското общество днес като цяло е много далеч от знанието за своя комунизъм, което да бъде максимално близко до историческата реалност. Може би заради това той отсъства като обособен топос в нашето изследване. Хронологически той е последен от големите бели петна в българското историческо съзнание.

След трите основни въпроса за най-важното място, личност, събитие, питахме респондентите откъде са научили за тях. Мнозинството отговарят „от училище“, „от историята“, „от учебниците“ (общо 53,5%). Сумираните отговори - „зная от възрастните, от собствен опит, ходил съм там, роден съм там“ и други подобни - показват общо 28,9%, а - „от медиите, от интернет, от литература, кино“ и др.п. - общо 6,3%. Очевидно е, че най-мощно излъчване в генерирането на памет имат специфично модерните механизми на всеобщото универсално образование. Постмодерните „генератори“ засега заемат твърде скромно място.

Резултатите от изследването недвусмислено показват, че основният източник за историческо знание са училището и учебниците по история. Този процент е от два до седем пъти по-голям в сравнение с процентите, които са дадени на медиите, на семейството (възрастните) и на личния опит при формирането на историческото самосъзнание. (Един странен парадокс -- на художествената литература и в частност на личността на Вазов са отделени по малко от 3% от отговорите на анкетираните, макар че фактически Вазов е демиургът, който създаде пантеона на българската възрожденска история и установи романтично-трагично-героичните образи на борците за българска свобода, на първо място Левски и Ботев, след това на опълченците на Шипка. Именно създаденият от Вазов пантеон след време беше „узаконен“ чрез системата на национални празници, държавни чествания и дълга редица па-метници.)

Всеки анализ на резултатите от изследването би трябвало да започва и да свършва с анализ на учебниците по история. Но остава другия голям въпрос – какво точно и защо от тези учебници и от обучението в училище се превръща в част от идентичността на индивида и определя параметрите

Единственият мемориален комплекс (параклис и именен паметник), посветен на жертвите на комунизма в България, близо до Националния дворец на културата.

**Николай Кирилов
Василев е български
философ, антрополог,
поет, публицист,
и политик от
Алтернативната
социалиберална партия.
Той е вицепремиер
и министър на
образованието и науката
през 1991-1992 година.**

на неговото историческо самоопределяне. Едно от най-ценните възможни обяснения за „каноничния“ характер на учебниците по история в България е преобладаващият есенциалистски модел на мислене: „Есенциализмът е едно от най-сигурните и удобни пристанища на човешкия мозък... Във връзката му с митовите и създаването на митове, есенциалистското мислене представлява функционална фантазия, която създава националистическите фикции, за да осигури национална солидарност“. (Belge and Parla 2009: ix)

Учебникът е най-класическата, концентрирана, общодостъпна форма на „големия наратив“ на националната история. Така, учебниците по история могат да се разглеждат като канонични текстове с ярко изразен „мисионерски характер“ и фундаментални разкази за българската история. Ясно е, колко дълбоко повлияни са днес учебниците от доминиращите политически и идеологически задачи на държавата.

Освен това, Историята се приема от широката публика едва ли не като сакрално знание, което не подлежи на обсъждане, на анализ, на критика. В този смисъл историографите -- и особено тези, които творят учебници -- имат огромна легитимиращата роля и сила. Отговорността за състоянието на публичното знание е предимно тяхна – до толкова, доколкото не е изместена от инвазията на пара-историята, предимно в нейния популистко-националистически вариант, който е толкова лесно достъпен, смислаем и като правило – гъделичкащ самочувствието на притиснатия от всички възможни кризи български гражданин от прехода. Не на последно място, ограниченият брой историци-неконформисти говорят на високо академичен език, нещо което от-чуждава хората от научната историография и допълнително улеснява победоносното шествие на пара-историята за масова употреба.

И отново – какво и до днес предопределя конкретния „избор на история“? Какво определя селекцията, която откроява повече от една трета от българските граждани като фиксирани в историческия „спомен“ за късното Възраждане и Освободителната война (Левски/Шипка/Освобождението)?

Моята хипотеза е, че това се дължи на особен феномен, който бих нарекла превръщането на „големия наратив“ в приказка. Спомням си още една аналогия с историческия разказ и приказката: „Точно както разказвачите на приказки, в безписмените и безлитературни общества, учебниците по история са натоварени с отговорността да предадат на следващите млади поколения какво възрастните мислят, че младежите трябва да знаят за тяхната собствена култура и за техните общества“ . (Berghan and Schissler, 1987:26). Но аналогията с приказката и нейното социално въздействие не спира дотук.

Единственият период в българската история, за който имаме вълнуващ, детайлен и собствен разказ за героични събития е точно революционното движение и Освобождението на България от османска власт. Мисля, че този тип разказ напомня добрата стара вълшебна приказка, където след дълга и неравна битка между силите на доброто и Цялото Възраждане е един славен завършек на дълга, непрекъсната и героична борба на българите срещу турците, увенчан от "happy end" – Освобождението. По-късно създаденият исторически наратив следва логиката и структурата на приказката, където в тъмното време на кървави битки между доброто и злото се появяват героите, чиито храброст и себеотрицание водят до победния край. Този разказ не само е в духа на вълшебната приказка, но е и откровено есенциалистски по отношение на конкретните герои и анти-герои, в случая турците. (Трябваше да се появи една нова приказка -- българската публика да се залепи за турските телевизионни сериали, за да се разруши есенциалистката представа за турчина като див и жесток азиатец и да възкликне днес : "Ама и те били като нас"!)

Предисторията на този разказ съдържа всички елементи на народната приказка, силно подсилена от песенният фолклор на тази тема. Всички възможни препятствия пред доброто са налице – жестокостите на турците, робството, кръвния данък, кланетата, както и силата на доброто – чрез организирането на съпротивата срещу османския гнет, хайдутството, (никой не се сеца за комитетите!) и Априлското въстание. И накрая, но съвсем не по важност, идва удовлетворението от щастливата развръзка, точно както става в приказките. В нашия случай това е Освобождението, изковано чрез усилията и на руси, и

на българи, заради което топосът Шипка е най-популярният в нашата анкета.

Няма друг такъв период в българската история, който да е разказан, преразказан и който да е станал същностна част от самоидентификацията на българина, както историческият разказ/приказка за победата над злото и добрия край на българската история през март 1878 г. Затова, според мен, тази едва ли не криптогенно-митологична форма на историческо самосъзнание доминира начина, по който огромна част от гражданите на България, включително и сред малцинствата, виждат най-важните събития, места и фигури от тяхната история.

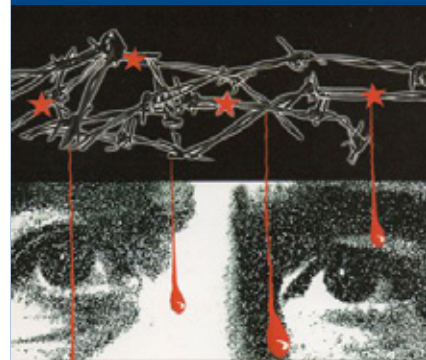
Стана ясно, че огромният брой от отговорите се отнасят до топоси от националната история и това е вярно не само за мнозинството българи, но и за малцинствата. Тоест, и сред малцинствените групи в България основен исторически център остават топосите на българския „голям разказ/голяма приказка“. Резултатите изглеждат логични, тъй като въпросите бяха отворени, но стана ясно, че мнозинството от хората инстинктивно избират националните топоси като най-важни за тяхното самосъзнание и че глобалното мислене в историческа перспектива е много по-малко представено в отговорите на анкетираните. Това идва още веднъж да покаже, че историческите реалии, които стават част от самоидентификацията на субекта, са пряк резултат от разпространението на „големия разказ/приказка“ за националната история.

Нито „голям разказ“, нито „голяма приказка“ не се е родила досега за другите периоди в българската история, освен за Възраждането. За Античността те напълно липсват – там стоят само отделни археологически паметници; за Средновековието те са центрирани около създаването на държавата и „Златния век“ на Симеон и столиците на двете български държави, но не присъстват като водещи топоси в историческото самосъзнание. Може би отново, защото съдбата на двете български държави свършва с унищожаването на държавността и налагането на чуждо господство. „Големият наратив“ не може да се превърне в „голяма приказка“, защото липсва основният и завършващ компонент – щастливият край. Същата логика може да бъде проследена и при формирането на разказа/приказката за периода 1878-1944 (Третото българско царство), където голяма част от победите на България са затъмнени от злополучния край и на Първата и на Втората световна война в историческа перспектива.

Що се отнася до периода на комунизма, то там съществуват множество диаметрално противопоставени различни разкази, но налагащата се тенденция е на притъпяване на спомена за остротата на противоречията, за безогледния терор и за икономическите и финансови престъпления на политическия елит. „Големият разказ“ за комунизма не се е появил, предимно защото в обществото няма консенсус за историческата оценка на този период. Най-новата академична историография, поради липсата на широк обществен дебат и истински интерес от страна на медиите, все още не успява да коригира изкривеното огледало на историческия „спомен“ за това време.

Но съвременната българска историческа памет се основава не толкова на модерната историография и на постиженията на академичната наука, а на дълбоко влезлия в съзнанието на българина приказен мотив за героичния сблъсък между силите на доброто и злото и щастливото избавление. Днешният глобален процес на инфантилизиране на обществото е добре изследван. Този процес се вижда ясно и в невероятното влияние на холивудските филмови клишета върху масовото съзнание навсякъде по света, като the happy ending е задължителната рецепта за успех. Тогава никак не е чудно, че привлекателността на народната приказка, по чиито модел е тръгнал разказът за историята на България, е толкова силна днес. Резултатите от изследването показват, че най-устойчивите идеологически и национални митове на българския „голям разказ“ са все още много действени. Мисля обаче, че тези митове могат да бъдат разглеждани и като проява на слабост, и като компенсация за тази слабост. (Schoppflin 2000:92)

Ако погледнем на проблема за българската историческа памет като формиран от „голямата приказка“, ще стане ясно, че всъщност за комунизма няма нито „голям разказ“, нито „голяма приказка“. Ако за първото е виновна историографията, то обяснението за второто е, че приказката не може да се случи, защото изначално българинът не е на ясно кой е добрият и кой е

ПАМЕТ ЗА УТРЕ

МЕЖДУНАРОДНО
ОБРАЗОВАТЕЛНО АКАДЕМИЧНО
АНКЕТИРАНЕ

Книгата, посветена
на международната
конференция „Памет за
утре“, организирана от
Конрад Аденауер

лошият, който срещу кого се бори, който кого наказва и защо и накрая щастлив или нещастен е изходът от цялото това време. Приказката е още далече, а и едва ли ще се появи. Дали новите поколения на България ще имат нужда от приказки?

**Ивайло Знеполски –
председател на Института
за изследване на
близкото минало.**

**Някои от книгите на
Института**

Допълнителна литература

Вачков, Данаил и Мартин Иванов, Българският външен дълг, 1044-1989. Банкрутът на комунистическата икономика, Институт за изследване на близкото минало, София, Сиела, 2008

Груев, Михаил, Алексей Калъонски, Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическия режим, Институт за изследване на близкото минало, София, Сиела, 2008

Даскалов, Румен, От Стамболов до Живков. Големите спорове за новата българска история, София, ИК Гутенберг, 2009

Иванова, Евгения, Евелина Келбечева, Консенсуси на българската историческа памет, Балканистичен форум, том 23, ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград, 2012 (под печат)

Кръстев, Иван, В България интелектуалният дебат е като пумпал, „Култура“, LIII, бр. 3, 23 януари 2009

Минало несвършващо, съставител Евгения Иванова, София, Нов Български Университет, София, 2011

Памет за утре. Международно осъждане на комунизма – българската гледна точка, София, Работилница за книжнина Васил Станилов, 2004

Стоянов, Лъчезар и Живко Лефтеров, Политиката на БКП за превръщане на България в съветска република (От идейни постулати към практически действия), Част I, Годишник , Департамент „История“, София, Издателство на Нов Български Университет, 2007

Христов, Христо, Секретното дело за лагерите, София, ИК Иван Вазов, 1999

Belge, Murat and Jale Parla "Nationality Building and the Breakup of the Empire: Balkan Literatures on the Era of Nationalism", Bilgi University , Istanbul, 2009

Daskalov, R., "Die Wiedergeburt als bulgarischer Nationalmythos", in Baleva Martina and Ulf Brunnbauer (eds), Batak Ein Bulgarischer Erinnerungsort, C., 2009

Perceptions of History. International Textbook Research on Britain, Germany and the United States, ed. Volker Berghen and Hanna Schissler, Oxford, 1987

Schoppflin, George, Nations, Identity, Power. The New Politics of Europe, London, 2000

The International Condemnation of Communism: The Bulgarian Perspective. Exerpts from the Reports presented at the Colloquium in Koprivshtitsa (Bulgaria), 24-26 September 2004. (Sofia: Vassil Stanilov Literary Workshop, 2004)

Допълнителна литература

Вачков, Данаил и Мартин Иванов, Българският външен дълг, 1044-1989. Банкрутът на комунистическата икономика, Институт за изследване на близкото минало, София, Сиела, 2008

Груев, Михаил, Алексей Калъонски, Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическия режим, Институт за изследване на близкото минало, София, Сиела, 2008

Даскалов, Румен, От Стамболов до Живков. Големите спорове за новата българска история, София, ИК Гутенберг, 2009

Иванова, Евгения, Евелина Келбечева, Консенсуси на българската историческа памет, Балканистичен форум, том 23, ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград, 2012 (под печат)

Кръстев, Иван, В България интелектуалният дебат е като пумпал, „Култура“, LIII, бр. 3, 23 януари 2009

Минало несвършващо, съставител Евгения Иванова, София, Нов Български Университет, София, 2011

Памет за утре. Международно осъждане на комунизма – българската гледна точка, София, Работилница за книжнина Васил Станилов, 2004

Стоянов, Лъчезар и Живко Лефтеров, Политиката на БКП за превръщане на България в съветска република (От идейни постулати към практически действия), Част I, Годишник , Департамент „История“, София, Издателство на Нов Български Университет, 2007

Христов, Христо, Секретното дело за лагерите, София, ИК Иван Вазов, 1999

Belge, Murat and Jale Parla “Nationality Building and the Breakup of the Empire: Balkan Literatures on the Era of Nationalism”, Bilgi University , Istanbul, 2009

Daskalov, R., “Die Wiedergeburt als bulgarischer Nationalmythos”, in Baleva Martina and Ulf Brunnbauer (eds), Batak Ein Bulgarischer Erinnerungsort, C., 2009

Perceptions of History. International Textbook Research on Britain, Germany and the United States, ed. Volker Berghen and Hanna Schissler, Oxford, 1987

Schoppflin, George, Nations, Identity, Power. The New Politics of Europe, London, 2000

The International Condemnation of Communism: The Bulgarian Perspective. Exerpts from the Reports presented at the Colloquium in Koprivshtitsa (Bulgaria), 24-26 September 2004. (Sofia: Vassil Stanilov Literary Workshop, 2004)

Проф. Келбечева има научни интереси и публикации в темите - Българската интелигенция между войните, българска културна идентичност, етническата идентичност и политическите действия в периода след Студената война, Европа, българската емиграция през XX век, организациите на българските анархисти, градската култура между модернизация и социалистическия реализъм (тенденции в България), българската култура по време Първата световна война, политически имиграцията от България - различни етапи и програми, институционализиране и европеизация на културната политика.

Всички права запазени. Никоя част от тази работа не може да бъде възпроизвеждана или използвана, в каквато и да е форма или по какъвто и да е начин, електронно или механично, без писмено разрешение на издателя.

Дизайн и техническа обработка: Станислав Филипов, Марио Видов.

© 2013 „Фондация Конрад Аденауер България“

www.kas.de/bulgarien/bg